

Γιώργος Μανιάτης, *Το προσωπείο και το πρόσωπο. Ο Ρουσώ και η αναζήτηση της αυθεντικής επικοινωνίας*, Εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 2000, σσ. 226

Το βιβλίο του Γιώργου Μανιάτη με τίτλο *Το Προσωπείο και το Πρόσωπο. Ο Ρουσώ και η αναζήτηση της αυθεντικής επικοινωνίας*, με το οποίο εγκαινιάστη-

κε η σειρά ΙΔΕΕΣ των εκδόσεων ΣΤΑΧΥ, αποτελεί ουσιαστική συμβολή στην ανάλυση των φιλοσοφικών και αισθητικών ιδεών του «Πολίτη της Γενεύης», ενός κλασικού, αλλά

και αιρετικού στοχαστή, ελάχιστα δυστυχώς συζητημένου στη χώρα μας. Τόσο η δομή όσο και το περιεχόμενο της συγκεκριμένης μελέτης, όπως θα υποστηρίξω στη συνέχεια, χαρακτηρίζονται από διαύγεια και αμεσότητα, γεγονός που καθιστά το κείμενο όχι απλώς προσπελάσιμο, αλλά και ιδιαίτερα ευχάριστο στην προσέγγισή του, ακόμη και από τον κατ' αρχήν αμύητο σε φιλοσοφικά ζητήματα αναγνώστη.

Ακολουθώντας τη χρονολογική κλίμακα συγγραφής των έργων του Ρουσώ, που βρίσκονται στο επίκεντρο της δικής του ανάλυσης, και μετά από μια σύντομη εισαγωγή, ο Γιώργος Μανιάτης ξεδιπλώνει τον προβληματισμό του σε τέσσερα επιμέρους κεφάλαια, τα οποία λειτουργούν ταυτόχρονα τόσο στο επίπεδο της παρουσίας όσο και σε εκείνο της κριτικής προσέγγισης περισσότερο ή λιγότερο γνωστών ρουσσωικών έργων, με ενιαίο ωστόσο άξονα αναφοράς το ζητούμενο της αυθεντικής επικοινωνίας.

Από τις πρώτες ήδη γραμμές ο συγγραφέας απευθύνεται άμεσα στον αναγνώστη του με το ερώτημα «τι είναι για μας ο Ρουσώ;» (σ. 15). Δε ματαιοδοξεί ασφαλώς να δώσει οριστική και μονοσήμαντη απάντηση σε αυτό τον αφετηριακό προβληματισμό: ανοίγει, ωστόσο, δρόμους αναζήτησης στη βάση της υπόθεσης ότι ο «Ρουσώ είναι ίσως η συνείδηση της νεοτερικότητας» (σ. 16), πρόσωπο που βιώνει και εκφράζει, χωρίς το προσωπείο ενός ακαδημαϊκού φιλοσόφου, τις αντιφάσεις και τα διλήμματα τα δικά του και της εποχής του, με τρόπο που μόνο ο Πλάτων —ο τόσο αγαπητός στον Ζαν-Ζακ στοχαστής— είχε βιώσει και εκφράσει κατά το παρελθόν.

Από την άλλη πλευρά, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Μανιάτης, ο Ρουσώ μαζί με τον Μαρξ υπήρξαν ίσως οι μόνοι κριτικοί της νεοτερικότητας, των οποίων οι «μεγά-

λες αφηγήσεις» συνδέθηκαν τόσο άρρηκτα με επαναστατικά κινήματα, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι «η επιβεβλημένη επανάγνωση του μαρξικού επιχειρήματος μπορεί να είναι γόνιμη μέσω της σύνδεσής της με το ρουσσωικό στοχασμό, ο οποίος αποτελεί μια από τις ουσιαστικές καταβολές του» (σ. 21).

Το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου αφιερώνεται σε μια κριτική προσέγγιση του Λόγου περί *Επιστημών και Τεχνών* (1750), έργου με το οποίο ο Ρουσώ κατέκτησε το βραβείο στο διαγωνισμό της Ακαδημίας της Dijon, και με το οποίο έγινε για πρώτη φορά ευρύτερα γνωστός στους πνευματικούς κύκλους της εποχής. Υποστηρίζοντας ότι η πρόοδος των τεχνών και των επιστημών προκαλεί μια κλιμακούμενη ηθική παρακμή, ο «Πολίτης της Γενεύης» θέτει σε αμφισβήτηση το ίδιο το εγχείρημα της νεοτερικότητας, ή τουλάχιστον την κλασική και φιλοσοφικά αφελή αισιόδοξη εκδοχή του, σύμφωνα με την οποία η πρόοδος επί του πεδίου της επιστήμης και των τεχνών θα προκαλούσε δήθεν και μια ανάλογη ολοκλήρωση σε αυτό της ηθικής.

Με προσεκτική γραφή και επιχειρηματολογία, ωστόσο, ο Μανιάτης έρχεται να μας προφυλάξει από τη διατύπωση πρόχειρων και απλουστευτικών συμπερασμάτων. Όπως σημειώνει, «πρόθεση του Ρουσώ δεν είναι η καταδίκη της επιστήμης και της τέχνης γενικά. Τον ενδιαφέρει πρωτίστως η κριτική στον κομπορρισμό, σ' εκείνες τις παγιωμένες αντιλήψεις και στάσεις της κοινωνίας το 18ου αιώνα, που αναπαράγουν τη λογική του συμβιβασμού με το καθιερωμένο γούστο της κοινής γνώμης» (σ. 30).

Δε χωρεί, βεβαίως, αμφιβολία ότι η ρουσσωική αντίληψη περί τεχνών έχει έντονη την επιρροή της Πλατωνικής τοποθέτησης απέναντι στην τέχνη, όπως αυτή εκφρά-

ζεται κυρίως στην *Πολιτεία*. Εύκολα θα μπορούσε μάλιστα να καταλήξει κανείς στο τετριμμένο επιχείρημα περί ολοκληρωτισμού του Ρουσώ, ανάλογου εκείνου με τον οποίο εξίσου απλουστευτικά χρεώνεται συχνά και ο Πλάτων. Ο Μανιάτης, όμως, συνειδητά επιλέγει να μη δώσει μονοσήμαντη απάντηση. Ανιχνεύοντας τα στοιχεία ενός ρουσωϊκού συντηρητισμού, ανάλογου εκείνου του Πλάτωνος (σ. 52), διαβλέπει από την άλλη πλευρά στο Ρουσωϊκό *Λόγο περί Επιστημών και Τεχνών*, όπως και στην Πλατωνική *Πολιτεία*, την κριτική στάση, την *αγωνία* θα προσθέταμε, απέναντι σε κοινωνίες που στηρίζονται «στο φαινομενικό, το απατηλό, το κακέκτυπο» (σ. 44). Ειδικότερα, όμως, στην περίπτωση του Ρουσώ, η καταδίκη του νεοτερικού μέσα και από το μύθο της «χαμένης αθωότητας» σηματοδοτεί το πέρασμα από την εποχή του Διαφωτισμού σε εκείνη των ρομαντικών κινημάτων του 19ου αιώνα, διαδικασία αντιφατική, όσο και η αντίληψη του πολιτισμού που αναδεικνύεται από αυτό τον *Πρώτο Λόγο* του Ρουσώ. Το αν το ρουσωϊκό επιχείρημα εναντίον της αστικής κοινωνίας βρίσκεται κοντά στη μαρξική κριτική του καπιταλισμού, όπως υποστηρίζει με σαφείς πάντως προϋποθέσεις ο Μανιάτης, είναι θέμα που θα μπορούσε να προκαλέσει γόνιμο προβληματισμό και να εγείρει ενδεχομένως βάσιμες ενστάσεις, από τη στιγμή που, όπως και ο ίδιος επισημαίνει, σε αντίθεση προς τον Μαρξ —που δεν έχασε άλλωστε και πολλές ευκαιρίες να υμνήσει τον επαναστατικό ρόλο της δυναμικά ανερχόμενης αστικής τάξης— η ρουσωϊκή κριτική της νεοτερικότητας αφορμάται κυρίως από την εξιδανικευμένη εικόνα του αρχαίου άστεως και της σπαρτιατικής ζωής (σ. 52).

Το δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου δομείται με βιβλιογραφικό άξονα αναφοράς το

λεγόμενο *Δεύτερο Λόγο*, δηλαδή το *Λόγο περί της Καταγωγής και των Θεμελίων της Ανισότητας μεταξύ των Ανθρώπων* (1754). Σε αυτή τη θεματική κοινότητα, ο Μανιάτης —με τα ισχυρά επιχειρήματα που του παρέχει το συγκεκριμένο κλασικό κείμενο— επαναφέρει την αφετηριακή του εκτίμηση ότι η ρουσωϊκή και η μαρξική κριτική αποτελούν τις πλέον «ρηξικέλευθες» και «αυθεντικές» κριτικές της νεοτερικότητας (σ. 56), ενώ συναντάται πλέον και με τον «κοινωνικό ανθρωπολόγο» Ρουσώ, αξιολογώντας εύστοχα την ανάγνωση της ρουσωϊκής σκέψης από τον κορυφαίο, ίσως, εκπρόσωπο της κοινωνικής ανθρωπολογίας του 20ού αιώνα Claude Lévi-Strauss. Κατά τον Μανιάτη, ο Ρουσώ, χωρίς να εξιδανικεύει το φυσικό άνθρωπο, όπως συχνά και εσφαλμένα υποστηρίζεται, «επιχειρεί να αναχθεί στην έννοια του φυσικού ανθρώπου, [...], ούτως ώστε μέσω αυτής να αξιολογήσει τις διάφορες επιστροφματώσεις που σώρευσε σ' αυτήν η ανάπτυξη του πολιτισμού» (σ. 64).

Την προσοχή του αναγνώστη προσελκύει, επίσης, ο τρόπος με τον οποίο ο συγγραφέας προσεγγίζει τη ρουσωϊκή αντίληψη της «τελειοποίησης» (*perfectibilité*), «μια από τις σημαντικότερες διαλεκτικές συλλήψεις του Ρουσώ, που εκφραζόμενη σε διάφορα επίπεδα, συνιστά το πλαίσιο της ρουσωϊκής ευθύνης ως υπέρτατης ηθικής αρχής» (σ. 74). Έτσι, και μετά την παρεμβολή μιας διεισδυτικής ερμηνευτικής προσέγγισης του *Δοκιμίου περί καταγωγής των γλωσσών*, όπου καταδεικνύονται τα κοινωνικά θεμέλια, αλλά και ο διαχρονικά πολιτικός ρόλος της γλώσσας, ο Μανιάτης σχεδιάζει το πορτρέτο του φιλοσόφου-κριτικού της «πολιτισμένης κοινωνίας» και ένθερμου υποστηρικτή της δυνατότητας και του χρέους του ανθρώπου να ρίξει επιτέ-

λους τα πολλαπλά προσωπεία του, καλλιεργώντας τα χαρίσματά του και σμιλεύοντας αυθεντική επικοινωνία και προσωπικότητα.

Ορθά παρατηρεί ο συγγραφέας ότι η ρουσσοική προβληματική του *Δεύτερου Λόγου* έχει χαρακτήρα «κοινωνιολογικής ιστορικής ανάλυσης της ανισότητας και των επιπτώσεών της» (σ. 103), σε αντιδιαστολή προς τον κανονιστικό-ηθικοπρακτικό χαρακτήρα του *Κοινωνικού Συμβολαίου*. Αν το *Κοινωνικό Συμβόλαιο* συνιστά μια συγγραφή περί του δέοντος, η προγενέστερή του πραγματεία για την ανισότητα συνιστά ανάλυση του όντος με τη μορφή καταγγελίας μιας κοινωνίας, που, θεμελιωμένη στον εκμεταλλευτικό θεσμό της ιδιοκτησίας, αναπαράγει στους κόλπους της ολοένα και σε πιο διευρυμένη κλίμακα το αναιθεντικό και το ψεύτικο.

Το εξαιρετικά ενδιαφέρον, ωστόσο, στην επιχειρηματολογία του Μανιάτη συνίσταται στο ότι, σε αντίθεση προς ό,τι θα ανέμενε κάποιος με βάση και την «πεπατημένη» της σύγχρονης σχετικής βιβλιογραφίας, εντοπίζει τη ρουσσοική ηθική της ελευθερίας όχι μόνο στο κανονιστικό περιεχόμενο του *Κοινωνικού Συμβολαίου*, αλλά και στη θετική κοινωνιολογική προσέγγιση του *Δεύτερου Λόγου*. Και τούτο διότι, η δυνατότητα του ανθρώπου προς τελειοποίηση, κεντρικό σημείο αναφοράς στο *Δεύτερο Λόγο*, αποτελεί ταυτόχρονα και έμμεση πρόκληση για δράση, ηθικοπρακτική προσαγή για αξιοποίηση των χαρισμάτων μας προς εξυπηρέτηση του γενικού συμφέροντος. Το αν ο άνθρωπος θα ανταποκριθεί σε αυτή την πρόκληση, μας θυμίζει ο Μανιάτης, «εναπόκειται εκτός από τους ποικίλους εξωτερικούς παράγοντες στις δικές του επιλογές. Η θεμελιώδης αυτή σύλληψη του Ρουσώ κληροδοτείται στον καντιανό

στοχασμό. Εδώ η ελευθερία αποτελεί υπαρκτική προϋπόθεση της ηθικής πράξης. Κληροδοτείται, όμως, και στη μαρξική προβληματική» (σ. 109).

Κληροδοτείται, ωστόσο, αυτή η ηθική της ελευθερίας και στη μαρξική προβληματική; Απόλυτα κατανοητή —και με σαφείς πολιτικές προεκτάσεις— η προσπάθεια του Μανιάτη να συμπεριλάβει τη μαρξική προβληματική της ελευθερίας ως τρίτο κρίκο σε αυτή τη ρουσσοική-καντιανή αλυσίδα. Αλλά, έχω τη γνώμη ότι η μαρξική φιλοσοφία της ελευθερίας επικαθορίζεται από τη χεγκελιανή αντίληψη της σχέσης ελευθερίας και αναγκαιότητας, στα πλαίσια της οποίας περιθώρια ελεύθερης επιλογής του υποκειμένου ανάμεσα σε επιμέρους αντικειμενικές δυνατότητες δεν αναγνωρίζονται. Αντίθετα, ενδιαφέρον θα είχε ίσως η αναζήτηση μιας άλλης σχέσης ανάμεσα στη ρουσσοική ελευθερία ως «υπαρκτική προϋπόθεση της ηθικής πράξης» και σε εκείνη κορυφαίων εκπροσώπων του υπαρξισμού του 20ού αιώνα, για τους οποίους, με τη μια ή την άλλη μορφή, ο άνθρωπος αντιμετωπίζεται ως εκείνος που είναι καταδικασμένος να επιλέγει ανάμεσα στον αυθεντικό και αναιθεντικό τρόπο του βίου του.

Στο τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου ο συγγραφέας ανιχνεύει στοιχεία του αυθεντικού στο ρουσσοικό «ήθος της μουσικής επικοινωνίας». Μετά από μια διαφωτιστική περιήρηση στις απόψεις του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους για την παιδαγωγική και την, με αυτή την έννοια, πολιτική λειτουργία της μουσικής, μέσα από την ανάλυση των σχετικών κειμένων του Ρουσώ και στο φόντο της γνωστής «Διαμάχης των Μπουφόνων» περί τα μέσα του 18ου αιώνα, που δίχασε το Γαλλικό κοινό στους οπαδούς της Γαλλικής και σε εκείνους της Ιταλικής όπερας, ο Μανιάτης εκμεταλλεύεται την ευκαι-

ρία να προσεγγίσει φιλοσοφικά τη σύγκρουση ανάμεσα στον καρτεσιανό οπαδό της αρμονίας Ραμώ και στον προάγγελο του ρομαντισμού, υποστηρικτή της μελωδίας, Ρουσώ. Αποφεύγοντας εύκολες σχηματοποιήσεις ο συγγραφέας συμπεραίνει: «Ο Ρουσώ αρνείται τη στομφώδη θεατρικότητα της γαλλικής όπερας. Τη θεωρεί επίπλαστη, υποκριτική, παγιδευτική για το θεατή και ηθικά βλαπτική, αφού του παρουσιάζει καταστάσεις ανοίκειες και τον παρασύρει σε συμπεριφορές αποξενωτικές ως προς την αυθεντική του προσωπικότητα. Είναι μια τέχνη προσωπίων και όχι προσώπων [...]. Η προτίμηση του Ρουσώ στην ιταλική μουσική δεν είναι καθαρά μουσικολογική. Κυρίως είναι προτίμηση ηθική» (σσ. 146-147).

Στο ίδιο κεφάλαιο, εξάλλου, και επανέρχόμενος στο *Δοκίμιο περί της καταγωγής των γλωσσών*, ο Μανιάτης αναδεικνύει την ενδιαφέρουσα και γόνιμη αναλογία ανάμεσα στη ρουσική προβληματική της μουσικής και σε εκείνη της ανθρώπινης κοινότητας: όπως οι ήχοι συγκροτούνται «εν συνδυασμώ», ενώ μεμονωμένοι ουσιαστικά δεν υπάρχουν, έτσι και στη θέση των μεμονωμένων ατόμων ο Ρουσώ έρχεται να προτείνει τη μελωδική συνήχηση των μελών της ανθρώπινης κοινότητας, που το καθένα κατατάσσεται και εκφράζει την αλήθεια του μαζί και διαμέσου του άλλου (σ. 170).

Δίδυμο του προηγούμενου μπορεί να θεωρηθεί το επόμενο και καταληκτικό κεφάλαιο, που φέρει και τον τίτλο του βιβλίου *Το προσωπείο και το Πρόσωπο*. Με κείμενο αναφοράς την *Επιστολή στον Ντ' Αλαμπέρ* (1758), ο συγγραφέας επανέρχεται στη ρουσική αναζήτηση της αυθεντικής επικοινωνίας των προσώπων σε ρήξη προς κάθε επίπλαστη σχέση ανάμεσα σε ανθρώπους-μάσκες.

Με αφετηρία τη διαμάχη που είχε ξε-

σπάσει στη Γενεύη της δεκαετίας του 1750, όταν με παρασκηνιακές ενέργειες του Βολταίρου επιχειρήθηκε η ίδρυση θεάτρου στην πόλη, ο Μανιάτης παρουσιάζει και αξιολογεί φιλοσοφικά και αισθητικά τη ρουσική αντίδραση στη συγκεκριμένη πρωτοβουλία, καθώς και τη γενικότερη στάση του «Πολίτη της Γενεύης» απέναντι στα θεάματα. Αποφεύγοντας για μια ακόμη φορά το σκόπελο των εύκολων γενικεύσεων, επισημαίνει ότι «η ρουσική κριτική [...] δεν αφορά σε όλα γενικά τα θεάματα. Δεν πρόκειται για μια καταδίκη του θεάματος συνολικά» (σ. 178). Και πράγματι, την ίδια στιγμή που αρνείται το κατά τη γνώμη του παρακμαϊκό Παρισινό θέατρο, ιδιαίτερα στα πλαίσια μιας σχετικά μικρής πόλης όπως η Γενεύη, ο Ρουσώ αναζητεί και προτείνει συμμετοχικές πολιτιστικές εκδηλώσεις που όχι μόνο δε διαβρώνουν τα ήθη, αλλά προάγουν την πρόσωπο με πρόσωπο επικοινωνία και το δημοκρατικό ήθος των πολιτών-μελών της κοινότητας.

Από την άλλη πλευρά, η ενδιαφέρουσα παρατήρηση του Μανιάτη ότι πίσω από τη Ρουσική πρόταση του συμμετοχικού-ενεργού θεάματος βρίσκεται σε αυθόρμητη και ανεπεξέργαστη μορφή το αίτημα «της άρσης ενός καθιερωμένου καταμερισμού ρόλων, πομπού-δέκτη, στην περιοχή της καλλιτεχνικής εμπειρίας» (σ. 218) —αίτημα που θα επαναφέρει η μαρξική προβληματική για την καλλιτεχνική δημιουργία στην κομμουνιστική κοινωνία μέσα από τις σελίδες της *Γερμανικής Ιδεολογίας*— καταδεικνύει, έστω και έμμεσα, το βέλπενες, αλλά και τα ιστορικά και κοινωνικά όρια της σκέψης του Ρουσώ ή, με άλλα λόγια, την αλήθεια της ιστορικοκρατικής —θα ειρωνεύονταν κάποιοι— πρότασης ότι κάθε στοχαστής δεν μπορεί παρά να είναι «παιδί του καιρού» του.

Σε κάθε περίπτωση, δε θα πρέπει πάντως να λησμονούμε ότι ο Ζαν-Ζακ υπήρξε ένα από τα μάλλον ατίθασα «παιδιά» του καιρού του. Μακριά από κάθε κομφορμιστικό διανοουμενισμό, επέμενε να συγκρούεται με την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων. Ίσως από αυτή τη στάση ζωής να απορρέει, τελικά, και η σημασία της δικής του φιλοσοφίας ως *κριτικής δύναμης* σε αυτή την εποχή του διεθνοποιημένου καπιταλισμού και της *εικονικής πραγματικότη-*

τας. Ίσως, πάλι, αυτή η γοητεία της ρουσωϊκής σκέψης, όπως σημειώνει και ο Μανιάτης με το καλοδεχούμενο και, εύχομαι, καλοτάξιδο *Πρόσωπο και Προσωπείο*, να οφείλεται και στην αναλογία εκείνης με τη σημερινή εποχή, καθώς ζούμε και σήμερα, ιδιαίτερα σήμερα, «σ' έναν κόσμο, όπου η εφήμερη διασημότητα υποκαθιστά την προσωπικότητα» (σ. 206).

Αλέξανδρος Α. Χρύσης